

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Op weg naar Armageddon? [Bespreking van: B. de Graaff (2012) Op weg naar Armageddon: de evolutie van fanatisme]

Wiegers, G.

Publication date
2013

Published in
Tijdschrift voor Geschiedenis

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wiegers, G. (2013). Op weg naar Armageddon? [Bespreking van: B. de Graaff (2012) Op weg naar Armageddon: de evolutie van fanatisme]. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 126(2), 252-253.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

De historicus Bob de Graaff schreef deze omvangrijke en vlot geschreven studie in zijn hoedanigheid als hoogleraar inlichtingen- en veiligheidsstudies aan zowel de Universiteit van Utrecht als de Nederlandse defensieacademie in Breda. Het boek vormt de neerslag van een onderzoeksoopdracht van het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiebureau (WODC) van het Ministerie van Justitie en Veiligheid uit 2009.

Met *Op Weg naar Armageddon* heeft De Graaff beoogd een ‘voor een actuele beleidsbepaling’ relevante studie te schrijven (p. 10). Deze beleidsgerichtheid verklaart wellicht ook waarom hij ‘het gedachtegoed van het fanatisme’ op hoofdlijnen weergeeft en zich erop richt ‘de ontwikkeling daarin kernachtig maar fair neer te zetten voor zover het West-Europa betreft en daarnaast aandacht te besteden aan ontwikkelingen in de Verenigde Staten en het Midden-Oosten’ (p. 13, zie ook p. 620).

De studie richt zich op een ideeëngeschiedenis van het millenarisme, dat gelijkgesteld wordt aan fanatisme, en waarvan vervolgens gezegd wordt dat het verbonden is met apocalyptische teksten. De Graaff positioneert zijn studie uitdrukkelijk als het werk van een generalistisch denkende historicus, niet dat van een theologisch, filosofisch of psychologisch geschoolde specialist (p. 11). Het gaat de auteur om gedachten en verhalen die geweld legitimeerden. Op hoofdlijnen, zo stelt De Graaff, ontwaren we tot het einde van de achttiende eeuw in religie de enige achtergrond van het fanatisme (p. 16). Daarna vindt een omslag plaats naar politiek gemotiveerd fanatisme, om in de huidige tijd weer plaats te maken voor religieus geïnspireerd fanatisme. Daarbij doet zich naar de mening van De Graaff de vraag voor in hoeverre islamitisch fanatisme alleen voortborduurde op premodern islamitisch apocalyptisch gedachtegoed (zoals islamoloog Bernard Lewis stelde omdat hij – ten onrechte – meende dat de Verlichting geheel aan de islamitische wereld voorbij zou zijn gegaan), of ook geïnspireerd is door de geseclariseerde, hedendaagse, westerse vormen daarvan. Het antwoord op die vraag luidt dat dit hedendaags islamitisch fanatisme inderdaad de erfgenaam lijkt te zijn van de seculiere, maar tegelijkertijd door religieus denken beïnvloede moderne ideologieën zoals het nationaal-socialisme (p.

620). Dit is overigens ook de stelling van geleerden als Aziz al Azmeh.

Hiernaast speelt een andere vraag een rol: welk gevaar levert het verschijnsel op? Het antwoord op die vraag luidt dat het fanatisme een cultuurverschijnsel lijkt te zijn, dat in de huidige geglobaliseerde samenleving pandemische vormen heeft aangenomen. Apocalyptische narratieven flitsen over de wereld en komen ook onderling in conflict (p. 497). De auteur noemt dit beangstigend, maar ziet geen remedie. Wel adviseert hij overheden gematigd te reageren (p. 621). Deze algemene uitkomst is opmerkelijk, omdat zoals uit het bovenstaande al bleek, van een uitputtende bespreking van het

verschijnsel fanatisme geen sprake is. Om te beginnen blijft het jodendom vrijwel geheel achterwege. Dit lijkt me niet alleen problematisch wat betreft latere ontwikkelingen, inclusief hedendaagse islamitische apocalyptiek, maar ook wat betreft de oorsprong van het verschijnsel. De Graaff legt de oorsprong van de apocalyptiek bij het Bijbelboek *Openbaring van*

ALGEMEEN

Op weg naar Armageddon?

Bob de Graaff, Op Weg naar Armageddon. De evolutie van het fanatisme (Boom; Amsterdam 2012) 755 p., ill., €29,90 ISBN 9789461054630

Johannes, terwijl het verschijnsel duidelijk teruggaat op joodse tradities uit de eeuwen daarvoor en daarna blijft voortleven. Ook apocalyptische bewegingen buiten de westerse wereld (inclusief bewegingen die als reactie op die aanwezigheid van westerse kolonistoren ontstonden) blijven buiten beschouwing. Maar daar blijft het niet bij. Ook de keuzes die de auteur binnen de islamitische en westerse wereld maakt zijn soms opvallend en lijken me aanvechtbaar.

Zeer sterk vind ik daarentegen de delen II en III, over de rol van de Verlichting in het westerse apocalyptische denken en de behandeling van het ‘ideologisch fanatisme’. Maar aan de rol van de middeleeuwse en (vroeg) moderne gewelddadige apocalyptiek in de islamitische wereld wordt nauwelijks aandacht besteed. Zeer invloedrijke apocalyptische bewegingen zoals die van de Almohaden rond Mahdi (messias) Ibn Tumart in Marokko en de negentiende-eeuwse Mahdibewegingen in Afrika blijven daardoor buiten beschouwing, terwijl De Graaff wel een aantal hedendaagse islamistische denkers bespreekt waarvan hij zelf constateert dat het apocalyptische verhaal slechts een marginale rol speelde in hun ideeënwereld. Dit geldt voor Hassan al-Banna, de stichter van de Moslimbroederschap, voor Sayyid

Qutb, de Indiase activist Mawdudi en voor Osama bin Laden (zie bijvoorbeeld p. 553). In het algemeen geldt dat de gedeelten over de islam nogal wat onnauwkeurigheden bevatten. Zo meent de Graaff bijvoorbeeld dat de islamitische apocalyptische narratieven de vernietiging van Jeruzalem voorspellen, terwijl Jeruzalem als plaats waar de eschatologische strijd zich af zal spelen juist (ook vanwege de aanwezigheid aldaar van een der belangrijkste islamitische heilige plaatsen, de *haram al-sharif*) beschermd zal worden (p. 473, vergelijk echter p. 499).

Een algemeen bezwaar tegen het besproken werk is het gebrek aan helderheid omtrent cruciale begrippen, zoals millenarisme en apocalyptiek (zie hiervoor bijvoorbeeld Jan Willem van Henten en Osger Mellink ed., *Visoenen aangaande het einde. Apocalyptische geschriften door de eeuwen heen* (Zoetermeer 1998)). Bovendien blijft een cultuur- of religiewetenschappelijk perspectief op de sociale contexten van de bestudeerde narratieven achterwege. De auteur suggereert wel dat het 'fanatisme een constant globaal cultureel verschijnsel is' (p. 620). Toch stelt de constatering dat gewelddadige apocalyptiek een constante culturele factor is, waarop we altijd verdacht zullen moeten blijven, in wetenschappelijke zin niet tevreden.

De Nederlandse godsdienstwetenschapper Fokke Sierksma wees mijns inziens in *Een Nieuwe hemel en een*

Nieuwe Aarde. Messianistische en eschatologische bewegingen en voorstellingen bij primitieve volken (Groningen 1978) een betere weg. Volgens hem kan messianisme gezien worden als een religieuze reactie op acculturatieprocessen. Sierksma en anderen hebben tevens aangetoond dat messianisme en apocalyptische narratieven niet nu pas op mondiale schaal met elkaar verweven raken, maar dat dit proces zich reeds in de koloniale periode voltrok. Hieruit volgt mijns inziens dat de 'homo apocalypticus' niet bestaat: hij is het product van bepaalde omstandigheden, waarin religie en levensbeschouwing een rol spelen naast tal van andere factoren.

Dicht bij huis toont de indrukwekkende casus van de doodslagen die zich in 1915 voordeden op de Katwijkse logger KW 151 (de zogenaamde 'gekkenlogger') dit ook aan. Op microniveau is hier door interdisciplinair onderzoek te achterhalen hoe vredige, vrome vissers zich in korte tijd ontpopten tot de gewelddadige instrumenten van hun 'messias' en mede-opvarenden op zee op brute wijze ombrachten (zie over deze zaak bijvoorbeeld J. Verrips: 'Slachtoffers van het geloof. Drie gevallen van doodslag in Calvinistische kring', *Sociologisch Tijdschrift* 3 (1987) 357-406).

Gerard Wiegiers

Universiteit van Amsterdam

Van weinig problemen kan worden gezegd dat ze niet alleen een eeuwenlange geschiedenis hebben, maar tegenwoordig nog even onoplosbaar blijken als ten tijde van de Grieken. Voor piraterij gaat dit zeker op. Dat de samenstellers dit onderschrijven, blijkt uit de opzet van de bundel *Piraterie von der Antike bis zur Gegenwart*. De eerste helft van het boek beslaat de geschiedenis van piraterij vanaf de vroege Oudheid

tot en met de achttiende eeuw en de tweede helft handelt over met name moderne Somalische piraterij.

Samensteller Volker Grieb is gespecialiseerd in de geschiedenis van de zeevaart en zeeoorlogen in de Klassieke Oudheid en Sabine Todt heeft zich onder

ALGEMEEN

Oorlog, handel en piraterij: een eeuwenoude en uiterst actuele drie-eenheid

Volker Grieb en Sabine Todt ed., Piraterie von der Antike bis zur Gegenwart (Franz Steiner Verlag; Stuttgart 2012) 313 p., ill., krt., tbl., €63,20 ISBN 9783515101387

meer beziggehouden met de geschiedenis van de trans-Atlantische handel. Beiden zijn verbonden aan de Helmut-Schmidt-Universität/Universität der Bundeswehr in Hamburg. Daar werd in 2009 een congres georganiseerd, waarvan deze bundel de neerslag vormt. De auteurs van de artikelen zijn niet alleen historici en archeologen, maar ook juristen en economen en zelfs een journalist, een marineofficier, een filosoof en een the-

oloog. Het motto van de bundel is een bekende uitspraak in Goethes *Faust*: 'Krieg, Handel und Piraterie, Dreieinig sind sie, nicht zu trennen.'

Het eerste deel is chronologisch geordend en bevat naast een inleiding door de samenstellers zeven artikelen.